

Napolyon'da Oryantal Muhayyile: Mısır İşgaline Yansımaları, Sömürgeciliğe ve Oryantalizme Etkileri

► Araştırma makalesi / Research article

Ali KESKİN

Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı /
PhD Student, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Graduate Education Institute, Department of Fundamental Islamic Sciences

| ROR ID: [04mma4681](https://orcid.org/04mma4681) | İstanbul, Türkiye

| ORCID: [0000-0003-1405-6104](https://orcid.org/0000-0003-1405-6104) | akeskin@toki.gov.tr

Atf: Keskin, Ali. "Napolyon'da Oryantal Muhayyile: Mısır İşgaline Yansımaları, Sömürgeciliğe ve Oryantalizme Etkileri". *Milel ve Nihal* 22/2 (2025), 337-357.

Öz

Napolyon, Osmanlı'nın Mısır vilayetini 1798'de işgal etme amacıyla çıktığı seferini, oryantal muhayyilesini gerçekleştirme üzerine planlamıştı. Bu amaçla yanında götürdüğü bilim adamı ve oryantalistlerle Antik Mısır Uygarlığını araştırdı, Mısır'lı din adamları ve halk ile pragmatik bir iletişim kurdu. İşgal ürünü eserleri yayımlattırdı, oryantalizme kalıcı miras bıraktı. Avrupa bu eserlere ilgi duydu, Mısır'a artan seyahatlerle klasik oryantalizm yeni bir evreye girdi. Oryantalizm, kanonik yaklaşımla söylem geliştirdi, "geri kalmışlık" olarak belirlediği Doğu'yu değiştirmeyi kendisi için görev edindi. Bu misyonunu yine kendisinin tespit ettiği yöntemlerle yerine getirdi. Sonra sömürgeciliğe giden yolu açtı. Oryantalist söylem algı oluştururken sömürgecilik benimsemeye başlandı ve sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasında bir iletişim kuruldu. Ancak bu iletişim sömürülen lehine sömürülenin aleyhine gelişti. İşgal, Mısır aydınlarında firavun dönemini parlak, İslam fethinden sonraki dönemi karanlık dönem olarak görmelerine yol açtı. Modernleşmenin firavun uygarlığına dönüşmesiyle gerçekleşeceğine inandılar. Kısa süren işgal aynı zamanda yeni sömürgeçler çıkardı. Kültür emperyalizmine giden sömürgecilik-oryantalizm ilişkisini de beraberinde getirdi. Bu çalışmada, Napolyon'un Mısır'ı işgal planı ve sonuçları ile sömürgecilik ve oryantalizme olan etkileri hakkında bilgi verilmesi hedeflenmektedir.

Ahahtar Kelimeler: Napolyon, Oryantal Muhayyile, Oryantalizm, Sömürgecilik, Mısır Seferi.

Oriental Imagination in Napoleon: Its Reflections on the Invasion of Egypt, Effects on Colonialism and Orientalism

Cite as: Keskin, Ali. "Oriental Imagination in Napoleon: Its Reflections on the Invasion of Egypt, Effects on Colonialism and Orientalism". *Milel ve Nihal* 22/2 (2025), 337-357.

Abstract

Napoleon planned his 1798 campaign to occupy Egypt province of Ottoman to fulfill his Oriental imagination. For this purpose, he researched Ancient Egyptian Civilization with scholars and orientalists brought with him and established a pragmatic communication with the Egyptian Imams and the public. He published works produced by the occupation, leaving a lasting legacy for Orientalism. Took an interest in these works in Europe and with increased travel to Egypt, classical Orientalism entered a new phase. In Europe took an interest in these works, with increased travel to Egypt, classical Orientalism entered a new phase. Orientalism, developed discourse using a canonical approach, depicted the East and made it its mission to change the East, which it identified as "reactionary". He fulfilled this mission using methods himself devised. It then paved the way for colonialism. As Orientalist discourse shaped perception, colonialism began to be embraced, connection was established between the colonizer and the colonized. However, this communication developed in favor of the exploiter and against the exploited. The brief occupation also brought about new colonies. Relationship between colonialism and orientalism gave brought to cultural imperialism. This study aims to provide information about Napoleon's plan to occupy Egypt, its consequences, its impact on colonialism and Orientalism.

Keywords: Napoleon, Oriental Imagination, Orientalism, Colonialism, Egyptian Expedition.

Giriş

Doğu araştırmalarının genel adı olan oryantalizm Haçlı Savaşlarına kadar ağır bir dille İslamiyet'i karalama ve aşağılama yöntemini benimserken, 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl sonunu kapsayan dönemde onun dil üslubunda iyileşmeler göze çarpar. Fransızların 1798'de Mısır'ı işgali sonrasında bilimsel çalışmalarla eleştiri sahasını genişletme ve çeşitlendirme ile yeni bir metot geliştirir. Çöl altında gömülü bulunan Mısır Firavun Uygarlığını ortaya çıkarmakla bu metoda kaynak aktarılır. Mısır'ın işgal döneminde ve sonrasında yapılan araştırma ve incelemelerden elde edilen bulgu ve materyallerle oluşturulan Mısır Bilimi, Antik Mısır'a olan ilgiyi artırır. Bu ilginin sonucunda İslam ve Müslüman halkın kültürü, değerleri ve yaşamı, yıllara yaygın süreçte sorgulamayla karşılaşır. Oryantalist anlayış Antik Mısır'ın ortaya çıkarılması sonucunda geliştirdiği bilimsel doktrinle Batı'nın Doğu'yu tahakkümü altına almasının yolunu açar. Bu doktrin Mısır özelinde İslam coğrafyasının ve halklarının geri kalmışlığı algısına dayanır ve oryantalist çalışmalarla sunulan "Doğu'nun geri kalması Batı'nın ilerlemesi" söylemiyle kendini gösterir. Söylemin gelişmesi ve yaygınlaşması için ihtiyaç duyulan disiplinler bir yapı "Doğulu halkların sömürgeleştirilmesi" fikrine dayanır. Diğer taraftan sömürgecilikten sorunsuz, hızlı ve maksimum fayda elde etmek için daha fazla ve çeşitlendirilmiş oryantal bilgi gereklidir. Ekonomik, askeri ve siyasi güç kullanılarak elde edilen oryantal bilginin sürekliliği, bilgiyi üretme aracı olan potansiyel sömürge kaynaklarına hâkim olmaktan geçer. Napolyon'un Mısır seferi oryantalist çalışmalar ve sömürgecilik faaliyetlerinin birlikteliğinde mihenk taşı oluşturur. Sömürgecilik, oryantalist bilgiden yararlanırken, Batı'nın Doğu üzerindeki hâkimiyeti oryantalizmle gelişir, aynı zamanda Doğu'nun sömürgeleştirilmesi oryantalizmin gelişimine bağlı olarak ilerlemeler kaydeder.

Araştırmacılar, Napolyon'un Mısır işgalinde askeri yönden başarısızlığını, "Mısır Biliminin" ortaya çıkarılmasında "karizmatik başarısını" öne çıkarır. Bu noktada Napolyon'da Askeri liderlikten daha fazla oryantalist yönü güçlü olan prototip bir yapı görmek mümkündür. Derin düşlerini besleyen gerek "oryantalizm" gerekse "sömürgecilik" fikrini geliştirmek için zihni dünyasını sürekli yenileme çabasında olan Napolyon'un Paris Enstitüsünde dersler alması, oryantalistlerin Ortadoğu ile ilgili seyahat notlarını okuması, deniz aşırı ülkelere duyduğu özlemi her fırsatta dile getirmesi, zihin yapısını yansıtan örneklerdir. Napolyon'un oryantal muhayyilesinin temelini sonraki bölümlerde detaylı açıklayacağımız üzere Antik Mısır Uygarlığını ortaya çıkarma ve ikinci bir İskender olma sevdası oluşturuyordu. Avrupalı çok az düşünürün- liderin hayal ettiği fakat cesaret edemediği bu uygarlığı ortaya çıkarma sevdasına kapılan Napolyon, askeri personelle birlikte Mısır'ın eski tarihini, kültürünü ve doğal kaynaklarını araştırmakla görevli bilim adamları ve oryantalistlerin yer aldığı donanmayla işgal seferine çıkar.

Bu makalede 1517 yılından beri Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir bölge olan Mısır topraklarını işgal eden Napolyon'un kayıp Antik Mısır Uygarlığını ortaya çıkarma çabası ve ikinci bir Büyük İskender olma sevdası, başka deyişle oryantal muhayyilesi örneklerle açıklığa kavuşturulacaktır. İşgalle elde edilen ürünlerin oryantal bilgiye dönüştürülmesi, bilginin yansıtılması, işgalin oryantal çalışmalara ve sömürgeciliğe etkileri, oryantalizm ve sömürgeciliğin birbirleriyle etkileşimi, işgalin Mısır halkı üzerindeki tesiri, Mısırlı bazı düşünürlerin işgale bakış açıları ve sonuçları tartışılacaktır.

1. Napolyon'un Mısır Seferi

Fikri altyapısı, askeri yönden Alman filozof Gottfried Leibniz'in (1646-1716) Fransa Kralı XIV. Louis'ye yaptığı teklife, oryantal muhayyile yönünden ise C. F. Volney'in (1757-1820) seyahat notlarına dayanan Mısır'ı işgal girişimi, Napolyon Bonapart için kutsal bir sevdaydı. İngilizlerin 18. yüzyılda Akdeniz'de söz sahibi olması ve Uzak Doğuda sömürgelerinin bulunması Fransa'nın hoşuna gitmeyen bir durumdu. Fransızlar, İngilizlerin bölgedeki gücünü kırmak ve kendi çıkarlarını genişletmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin idaresi altındaki Mısır'ı işgal etmeyi planlamışlardı.¹ Plan, Fransa hükümetinin 1798 yılı Mart ayında, Napolyon'un Mısır'a asker çıkararak doğudaki Fransız çıkarlarını İngilizler aleyhine sağlamlaştırması kararı almasıyla hayata geçer.² Napolyon, 1798 başlarında Mısır işgali hazırlıklarını yaparken yüzyıl öncesine uzanan Leibniz'in Versay Sarayına gönderdiği İşgal Raporundan haberdardı.³ Bu noktada Napolyon'un işgal planıyla Leibniz'in Mısır'ı işgal planı birbiriyle örtüşüğünü söyleyebiliriz.⁴ Versay Sarayına sunulan raporu referans alan Napolyon, ikinci bir Büyük İskender olma hayaliyle sefer hazırlıklarına başlar.

Napolyon'un Mısır seferi için 38 bin kişilik askeri orduya Fransa'nın en seçkin 167 bilim adamıyla oluşturduğu tümeni dâhil etmesi, oryantal muhayyilesini gerçekleştirme çabasının ilk aşamasını oluşturur. Orijinal adı "Institut de France" olan Fransa Enstitüsünde bilimsel derslere katılan Napolyon bu enstitüye kayıtlı coğrafyacı, botanikçi, kimyager, antikacı, mühendis, tarihçi, matbaacı, astronom, zoolog, ressam, heykeltıraş, mimar ve oryantalistlerden oluşan bir grupla Bilim ve Sanat Komisyonunu kurar ve bunları yanında götürür.⁵ Adına savant denilen bu kişiler arasında seyahatleri sırasında iki yüzden fazla eskiz çizen sanatçı Vivant Denon (1747-1825) da vardır. Napolyon'un amacı, seferin geçici bir işgal değil, kalıcı bir kolonileşmeye dönüşmesidir. Bu amaçla Antik Mısır Uygarlığını ortaya çıkarmaya kendini adanmış birisi olarak ikinci Büyük İskender olma sevdasıyla Akdeniz'in derin sularına yelken açacaktır.

Napolyon, 9 Mayıs 1798'de otuz büyük harp gemisi, dört yüzden fazla nakliye gemisinden oluşan donanmayla sefere çıkar.⁶ Oryantalist hayalini donanmanın ismine yansıtır, bindiği gemiye L'orient ismini verir.⁷ Yolculukta yanında tarih, coğrafya, felsefe ve Yunan mitolojisi kitapları ile İncil ve Kur'an'dan oluşan bir kütüphanede bulunduruyordu.⁸ Ayrıca ordu için gerekli tüm askeri teçhizata ilave olarak, teleskoplar, kimyasal cihazlar ve Latince, Süryanice ve Arapça baskı yapan makinalar vardı.⁹ Gemide daha çok Kur'an okumakla meşgul oluyor, karşılaşacağı Müslüman halka ve idarecilere göndereceği bildirimleri

¹ Kamuran Şimşek, "Akka Müdafaasında İngilizlerin Rolü", *İlk Çağlardan Modern Döneme Tarihten İzler*, ed. M. Doğan Karacoşkun - Osman Köse (Berikan Yayınevi, 2018), 502.

² İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk- Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789- 1802)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 175-177.

³ Hüseyin Yılmaz - Osman Gazi Birgül, "Leibniz's Dilemma of the Ethics of Conquest: The Conflict Between His Just War Ethics and the Egypt Plan", *Karadeniz Araştırmaları* 21/84 (2024), 1232.

⁴ Leibniz'in Mısır işgali planı detayları için bk. Lloyd Strickland, "Leibniz's Egypt Plan (1671-1672): From Holy War to Ecumenism", *Intellectual History Review* 26/4 (23.08.20216), 461-476.

⁵ Andrew Roberts, *Napoleon: A Life* (New York: VIKING, 2014), 193.

⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye, 1309), 6/325; Kamuran Şimşek, *Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon ve Mısır Meselesi* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 25.

⁷ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk- Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789- 1802)*, 187.

⁸ Roberts, *Napoleon: A Life*, 191.

⁹ Roberts, *Napoleon: A Life*, 206.

hazırlıyor, seferin sonunda gideceği yerde yerel halkın duygularını sömürme ve onları yanına çekme planları yapıyordu.¹⁰

Napolyon, sefer güzergâhı üzerindeki stratejik öneme sahip Malta adasını ele geçirdikten sonra 1 Temmuz 1798'de İskenderiye limanına ulaşır. Girişilen küçük çaplı muharebe ve yapılan görüşmeler sonucu İskenderiye şehri Fransızlara teslim edilir.¹¹ İskenderiye'nin işgal ve teslim alınmasından sonra 21 Temmuz 1798'de Napolyon komutasındaki Fransız ordusu ile Memlûk kuvvetleri arasında Ehramlar mevkiinde yaşanan ve tarihe Piramitler Muharebesi olarak geçen savaşta Napolyon, Memlûk kuvvetlerini yenerek Kahire işgalini gerçekleştirir.¹²

Kahire'nin işgali sonrasında İskenderiye'deki Fransız donanmasının büyük bir bölümü İngilizler tarafından Nil, bir başka ismi Abukır olan savaşta batırılmış, Napolyon'un Uzakdoğu sömürgecilik planına büyük bir darbe vurmuştu.¹³ Ancak o vurulan darbeye rağmen Kahire işgaliyle yetinmeyip yeni işgal hevesi peşinde koşar. Bu amaçla Mısır'dan Suriye'ye doğru hareket eden Napolyon, Suriye seferinde El-Ariş, Gazze ve Yafa'yı ele geçirir. Napolyon'un bir sonraki işgal hedefi Akka şehridir. İşgal girişimi, Osmanlı Ordu Komutanı Cezzâr Ahmed Paşa'nın üstün başarısı ile önlenir ve Osmanlı Ordusuna yenilen Napolyon 20 Mayıs 1799'da Akka'dan Kahire'ye doğru geri çekilmek zorunda kalır.¹⁴ Napolyon'un Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması planı olduğu yönünde iddialar, tarihçiler tarafından henüz doğrulanmamıştır. Böyle bir planın varlığı kabul edilse bile bunun Akka yenilgisiyle açıklanmadığını söyleyebiliriz. Kaldığı süre boyunca, İngiliz, Osmanlı ve yerel Memlûk askerleriyle savaşan Napolyon, işgal ettiği Mısır'dan 16 Ekim 1799'da Fransa'ya geri döner.¹⁵ Fransızların Mısır'ı işgali uzun sürmedi, fiili olarak Mısır'da yaklaşık üç yıl kaldılar. Ancak kalıcı ve uzun vadeli bir sömürgecilik emeli olan oryantal muhayyile ve çalışmalarla oryantalizm yeni bir ivme kazanacaktır.

2. Napolyon'da Oryantal Muhayyile

Napolyon, Mısır seferinin ana eksenini “doğu hayalini” gerçekleştirme üzerine kurduğunu belirtebiliriz. Batılı birçok araştırmacıya göre bu hayal Büyük İskender gibi Uzak Doğuya kadar giderek Hindistan'ı fethetme arzusu olsa da bunun gerçekleştirilmesinin zorluğunun farkında olduğunu sefer öncesi ve sırasındaki faaliyetlerinden anlayabiliriz. Ondaki “doğu hayali” Hindistan'ı fethetmeden ziyade, Mısır'ı her yönüyle “Batılılaştırma” amacıydı. Sefere başlamadan önce sekreteri Fauvelet de Bourrienne'e “*Buradaki her şey yıprandı. Şanıml, Şöhretim elimden kayıyor, küçük Avrupa'nın yeterince sunabileceği bir şey yok. Doğu'ya doğru yola çıkmalıyız. En büyük görkemim elde edileceği yer orasıdır.*”¹⁶ şeklindeki söylem “emperyal arzunun ifşası” olduğunu söyleyebiliriz. Napolyon, işgali “Mısır halkını Memlûklerin baskıcı yönetiminden kurtarma” yalanına dayandırmakta ve beraberindeki savantlarla muhayyilesini gerçekleştirme peşindeydi. Bu noktada “*Mutsuz insanlara yardım eli uzatarak, yüzyıllardır inledikleri vahşi boyunduruktan kurtarıp nihayetinde onları*

¹⁰ Roberts, *Napoleon: A Life*, 211.

¹¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/325-327.

¹² Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/328-329, 334-338.

¹³ Abd al-Rahmân Jabartî, *Napoleon in Egypt: Al-Jabartî's Chronicle of the French Occupation, 1798*, çev. Shmuel Moreh (Markus Wiener Publishers, 2004), 9.

¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7/19-26.

¹⁵ Roberts, *Napoleon: A Life*, 227.

¹⁶ Paul Strathern, *Napoleon in Egypt* (New York: Bantam Dell, 2007), 10.

gecikmeden Avrupa medeniyetinin tüm faydalarıyla donatmak amacıyla bu seferi düzenliyoruz” diyerek asıl amacını itiraf edecektir.¹⁷ Emperyal güçlere öncülük etme ve onlara yol açma stratejisiyle hareket eden Napolyon için Mısır, bir araştırma alanı olacaktı. Afrika kıtasında hâkimiyetlerini yerleştirmeye çalışan Avrupalı devletler 19. yüzyılla birlikte Osmanlı’ya bağlı bölgeleri ve Akdeniz’in etrafındaki ülkeleri sömürgeleştirme yarışı içerisine girmişlerdir. Ekonomik anlamda geri kalmış bölgeler ile siyasi birlikten yoksun yerlerde askeri imkânların yanı sıra bölge halkı üzerinde psikolojik bir baskı oluşturmak ve direnci kırmak için farklı metotlar da kullanmışlardır.¹⁸ Napolyon’un Mısır işgaline dayandırdığı “yöre halkını zulümden kurtarma” yalanı, iki yüz yıl sonra Amerika’nın Irak işgalinde kendini gösterecektir. ABD 2003’te Irak’ın işgalinde Saddam Diktatörlüğü ve zulmünü öne sürecek “Irak’a Özgürlük Operasyonu” başlatacaktır. İşgal sonrası halkı yanlarına çekmek için kitle iletişim araçlarını kullanması ve bölgeye propaganda elemanları götürmeleri, Napolyon’un emperyalist güçlere yansıttığı düşüncenin bir ürünü olduğunu belirtebiliriz. Napolyon’un gemisinde bulunan kütüphanesinde Kur’an’ın “Politika” başlığı altındaki raflarda olduğunu belirtmek gerekir.¹⁹ Bu politika yayınlayacağı bildirilerde “Müslüman olma” niyetini belirtmek ortaya çıkacaktır. Napolyon, oryantal muhayyilesini yansıtan bir başka düşüncesini ise Mısır’dan döndükten sonra itiraf edecektir.

Tüm hayallerimi gerçekleştirmenin yolunu gördüm. Bir din kuracaktım, kendimi Asya’ya doğru yürürken gördüm, bir filin üzerinde, başımda bir sarık ve elimde ihtiyaçlarıma uyacak şekilde yazdığım yeni bir Kur’an. Girişimlerimde iki dünyanın deneyimlerini birleştirir, tüm tarihin alanını kendi çıkarım için kullanırdım.²⁰

Napolyon üzerine araştırma yapan birçok Batılı yazara göre, aşırı hırs, megalomani ya da kader duygusu diye nitelendirdikleri bu ifadeler, oryantalistlere ilham kaynağı olduğu, muhayyilesinin sonraki yüzyıllar da hayat bulduğu söylenebilir. Oryantalistlerin Kur’an’a dair çalışmalarında Müslümanlar için inanç kaynağı ve hayat tarzı olan Kur’ân-ı Kerim’i “nesne” olarak görme ve gösterme faaliyetleri, Napolyon’un “ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yazdığı yeni Kur’an” sözüyle kastettiği anlayışın bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Mısır’da başlayan ve İslam coğrafyasına yayılan “yenileşme-öze dönüş” fikriyatının oluşmasında Napolyon’un düşünce ve işgal dönemindeki icraatlarının baskın yönünün bulunduğu dikkate alınmalıdır. Diğer taraftan donanmada bulunan yazar Joseph-Marie Moiret, önceki Mısır fetihlerine atıf yaparak “savantların, bu fatihlerin en başarılı olanlarına benzedikleri ve Mısır’da medeniyeti, bilimi ve sanatı yeniden kuracakları konusunda övündüklerini” ifade eder.²¹ Bu ifade ile oryantal muhayyilenin Napolyon’la birlikte sefere katılan bilim adamlarında da olduğu, münferit kurgulanan muhayyilenin, kısa sürede neşv-ü nema bulduğu ve kolektif hale dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Napolyon’un Mısır’ı işgal girişimindeki hedefleri arasında “Doğu’yu Batılılaştırmak” olduğu gibi, “Nil kıyısında, Memlûklerden arındırılmış, gelişecek ve Fransa’ya hizmet edecek bir Fransız kolonisi” kurmak da vardı.²² Bu noktada Napolyon’da sömürgeci bir muhayyile

¹⁷ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 10.

¹⁸ Kamuran Şimşek, “Tarih-i Cevdet’e Göre Napolyon”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (01 Ocak 2014), 88.

¹⁹ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 12.

²⁰ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 12; Roberts, *Napoleon: A Life*, 221.

²¹ Juan Cole, *Napoleon’s Egypt: Invading the Middle East* (Palgrave Macmillan, 2007), 33.

²² Cole, *Napoleon’s Egypt: Invading the Middle East*, 36.

olduğundan bahsedebiliriz. Oryantal-sömürgeci prototipiyle hareket eden işgal kuvvetleri, işgalin merkezine “kendilerince yozlaşmış Mısır halkını yeniden büyüklüğüne kavuşturma, onları özgürlük ve modernlik yoluyla düzeltme girişimi” olarak tanımlayan söylemini yerleştirecekti.²³ Napolyon, halkın tepkisini minimize etmek ve muhayyilesini gerçekleştirmek adına Müslüman halkla müspet iletişim yolları kurmaya çalışırken diğer taraftan işgalini meşrulaştırmak amacıyla çeşitli talimatlar verir. Bu talimatlar, “işgal ettiği toplumu kendi değerlerine göre şekillendirip yeni bir toplum oluşturma” amacı taşır. Napolyon, oryantal muhayyilesini, Antik Mısır Uygarlığını ortaya çıkarmak ve bu uygarlığın yeniden hayat bulmasını sağlamak üzerine kurduğunu, işgal döneminde yaptığı sosyal ve kültürel alandaki çalışmalarından anlıyoruz. Onun işgal yıllarında yaptığı çalışmalar ve işgalden sonra birçok bilim insanına sunduğu imkânların sonraki dönemde yaygınlaştığı, felsefi ve kültürel alandaki değişimin önünü açtığı görülür.

2.1. Oryantal Muhayyilenin Mısır İşgaline Yansıması

İskenderiye ve Kahire'yi işgal eden Napolyon, işgali oryantal muhayyilesinin ifasına dönüştürecek faaliyetlerine başlar. Bunun için yolculuk esnasında Fransızca yazdırdığı uzun bir bildiriye Arapçaya çevirtir, yanında getirdiği matbaada bastırır ve halka dağıtır. Mısır'lı ünlü tarihçi Abdurrahman Cebert'nin aktardığı bildiri dönemin özelliklerinin okuyucuda hayal edilmesi açısından kısaltılarak aşağıya aktarılmıştır.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'tan başka İlah yoktur. O'nun oğlu yoktur ve O'nun hükümrânlığında ortağı yoktur. Özgürlük ve eşitlik temeline dayanan Fransız Cumhuriyeti adına, Fransız ordularının Başkomutanı General Bonapart, tüm Mısır halkına, uzun zamandır Mısır'a hükmeden Memlûklerin Fransız toplumuna aşağılık ve küçümseyici davrandığını ve tüccarlarına her türlü gasp ve şiddetle zulmettiğini bildirir. Bu nedenle ceza saati artık gelmiştir. Kâinatın Efendisi Allah, onların gücünün sonunu belirlemiştir. Ey Mısırlılar, size dininizi ortadan kaldırmak için buraya sefer düzenlediğimi söyleyebilirler; fakat bu tamamen bir yalandır ve buna itibar etmemelisiniz. İftiracılar, size sadece Memlûk Beylerini ortadan kaldırmak amacıyla geldiğini ve Memlûklerden daha çok Allah'a inandığını, Peygamberi Muhammed'e ve muhteşem Kur'an'a saygı duyduğunu söyleyin. Ayrıca onlara, tüm insanların Allah'ın yanında eşit olduğunu söyleyin. Fakat Memlûklerde her şeye sahip olmalarını sağlayacak akıl, erdem ve bilgiden ne var? Nerede verimli toprak bulunursa bulunsun, Memlûklere tahsis edilir. En güzel cariyeler, en iyi atlar ve en arzu edilen meskenler, bunların hepsi yalnızca onlara aittir. Mısır toprakları Memlûklerin bir mülkü ise, o zaman Allah'ın kendilerine bahsettiği tapu senedini getirsinler. Fakat Kâinatın Efendisi insanlara karşı şefkatli ve adildir. Yüce Allah'ın yardımıyla, bu günden itibaren hiçbir Mısırlı, ne yüksek mevkilere kabul edilmekten ne de yüksek rütbelere elde etmekten dışlanmayacaktır, bu nedenle aralarındaki ulema işlerini düzenleyecek ve böylece tüm nüfusun durumu doğru bir şekilde ayarlanacaktır. Eskiden, Mısır topraklarında büyük şehirler, geniş kanallar ve kapsamlı ticaret vardı ve tüm bunları Memlûklerin açgözlülüğü ve zulmünden başka hiçbir şey mahvetmedi. Ey Kadılar, Şeyhler ve İmamlar; Ey halk, milletinize Fransızların da sadık Müslümanlar olduğunu söyleyin, bunu doğrulamak için Roma'yı işgal ettiler ve oradaki Papalık Makamını yok ettiler. Bu makam her zaman Hıristiyanları İslam'la savaşımaya teşvik ediyordu. Sonra Malta adasına gittiler ve oradan, Yüce Allah'ın

²³ Cole, *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*, 47.

Müslümanlarla savaşmalarını emrettiğini iddia eden şövalyeleri kovdular. Dahası, Fransızlar her zaman kendilerini Osmanlı Sultan'ının en samimi dostları ve düşmanlarının düşmanı olarak ilan ettiler.²⁴

Oryantal muhayyilenin işgale yansıyan icraatlarından ilki olan bu bildiride “despotik ve pragmatik bir ruh yapısı” görülür. Cebertî, bildirinin analizini yaparak, hem Arapça dilbilgisi kaideleri yönünden hem de İslam inanç ve yaşam ilkeleri açısından Napolyon'u şiddetli bir şekilde eleştirir.²⁵ Ayrıca Hristiyan İnancı noktasında da itirazlarda bulunur, üç dini (İslam-Hristiyanlık-Yahudilik) aynı anda hem benimsemek, hem benimsememekle suçlar.²⁶ Cebertî, Napolyon'u ikiyüzlü ve materyalist biri olarak görür, sonunda her mazlumun zalimlere yaptığı gibi beddua eder. “*Allah onlara felaket ve cezayı acele ettirsin, dillerini dilsizliğe vursun, ordularını dağıtsın, akıllarını karıştırsın ve nefeslerini kessin. Bunu yapmaya gücü yeter ve duaya icabet O'na kalmıştır.*” şeklinde istekte bulunur.²⁷

Mısır Bildirisi olarak bilinen ve halka dağıtılan bu gönderide, Napolyon'un oryantal muhayyilesini yansıtan en önemli nokta “eskiden, Mısır topraklarında büyük şehirler, geniş kanallar ve kapsamlı ticaret vardı.” ifadeleridir. Burada “eski” olarak belirttiği, Mısır'ın İslam fetihlerinden önceki tarihine, dini ve siyasi açıdan firavunların hüküm sürdüğü döneme vurgu yaptığı anlaşılır. Firavunlar döneminde Mısır'da yüksek piramitler, bugünkü Süveyş kanalının işlevini gören kanallar ve ticaret yolları vardı. Napolyon, bildiriyle Firavunların medeniyetini över, bu medeniyetin İslam fetihleriyle yok edildiğini belirtir, Memlük yönetimi üzerinden Mısır'ın İslam hâkimiyetinde bulunduğu dönemi eleştirir. Mısır bildirisi, Mısır halkının onu İslam'ın kurtarıcısı olarak görmeleri ve etrafında birleşmeleri umuduyla çeşitli yerlere dağıtılmıştı. Bildirinin işgali haklı ve meşru göstermenin yanında Memlüklere karşı isyana teşvik amacını taşıdığını belirtebiliriz.

Kahire'nin işgali sonrasında Memlükler yönetimden uzaklaştırılır ve Mısır, Napolyon'un kurduğu “Divanlar” ile yönetilir. Dokuz şeyh, bir Fransız komiser ve Arapça bilen iki oryantalistten oluşan Divan heyeti günlük toplantılar yapmakta ve güvenlikten mezarlık işlerine kadar bütün konularda şehrin işleyişini sağlamakla görevliydi.²⁸ Divan'a atanan komiserin aynı zamanda casusluk yapmakla görevlendirildiğini görüyoruz. Fransız komiser, Şeyhlerin görüşlerini anlayıp işgalcilerle bilgiler vermesiyle görevlendirilmişti. Elde edilen casusluk bilgileriyle halkın desteğinin kazanılmasına yönelik faaliyetlerin belirlenmesinde ve Fransızların modern fikirlerinin yayılmasıyla halkın kendi yönetimini başlatmasında sonuç alınacağı hedeflenmişti.²⁹ İşgalcilerle onları tanıyan Ezher şeyhlerinin oluşturduğu bu yönetim modeliyle kolonyal oryantalizmin temelleri atılacaktır.

Napolyon işgal ve istila ettiği bölgenin siyasi ve kültürel geleneklerine kısa sürede hâkim olur. Fâtımîler döneminden itibaren icra edilen Mevlîd-i Nebî kutlamalarının gerek ekonomik gerekse işgal sebebiyle yapılmayacağını Ezher Şeyhinden öğrendiğinde, kutlamaların sponsorluğunu üstlenmesiyle hazırlıklar yapılır.³⁰ Şehrin aydınlatılmasıyla başlanan kutlamalara Fransız askerleri de katılır. Kutlamaların ikinci gününde Ezher şeyhi El-

²⁴ Jabartî, *Napoleon in Egypt*, 27-33.

²⁵ Jabartî, *Napoleon in Egypt*, 27-33.

²⁶ Jabartî, *Napoleon in Egypt*, 28.

²⁷ Jabartî, *Napoleon in Egypt*, 30.

²⁸ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 126.

²⁹ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 128-129.

³⁰ Roberts, *Napoleon: A Life*, 204.

Bekri, Napolyon'a kürk bir elbise giydirir ve onu nakibü'l-eşraf³¹ olarak atayıp ilan eder.³² Mısır'da yapılan Hz. Peygamber'in doğum günü kutlamalarına halk arasında statüleri yüksek olan torunları Başkanlık ediyordu. Napolyon'un kutlamalara Başkan sıfatıyla katılması, Ezher şeyhlerinde onun Müslüman bir sultan rolünde olduğu ve Hz. Peygamber'in soyunu onurlandırdığı hissini oluşturacaktır. Böylece şeyhler, işgal yönetimini destekleme ve işgalciler ile yönetilenler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için dini otoritelerini kullanacaklarına dair Napolyon'a söz verirler.³³

Napolyon'un bu tavrı işgalci ve istilacı bir portre tarafından "halkın işgale karşı gücünü kırma ve zihin değişikliğine gidecek yolu şekillendirme" olduğu izlenimi vermektedir. Bu izlenime Napolyon'un yanında işgale katılan Fransız Ressam André Dutertre ve Denon'un kutlamalara dair tasvirlerinden ulaşmak mümkündür. Onlar tasvirlerinde kutlamalarda gördüklerinden ziyade "hayallerindeki doğu insanını" çizgilerine yansıtarak, erkeği, kadını, genci, yaşlısıyla yepyeni ancak "Öteki bir doğu insanı" resmettiklerini okuyabiliriz. Onlar çizgilerinde "Ayı veya maymun terbiyecilerini, diyaloglu sahneler sergileyen şarkıcıları, şiir söyleyen kadınları, canlı yılanları yok eden sihirbazları, en müstehcen dansları yapan çocukları, teke tek dövüşen gladyatörleri, aşkın bile iki cinsiyete izin vermediği sahnelerle gizemin gölgesinde" yansıtmıştı.³⁴ Resimlerdeki yansımalarından Denon'un "Doğu hayalini" ve "Batı insanının doğu algısını şekillendirme" misyonunu benimsediğini söyleyebiliriz.

Napolyon, mevlid kutlamalarından sonra Ezher şeyhleriyle olan diyalogunu daha da geliştirir, onlarla Kur'an üzerine tartışır, bazı âyetlerin açıklamalarını ister, Hz. Peygamber'e olan hayranlığını dile getirerek güvenlerini kazanmaya çalışır.³⁵ Gelişen diyaloglar, şeyhlerin Napolyon'un yaptığı iltifatları "ümit" diye görmelerine yol açacak, kısmen de olsa halkın işgalcilere karşı güvensizliğini ve korkularını gidermeyi sağlayacaktı. Napolyon, şeyhlerle olan konuşmaların da onların milliyetçilik duygularını okşayarak şöyle diyecekti.

Arap milleti neden Türklerin boyunduruğu altında? Bereketli Mısır ve kutsal Arabistan toprakları nasıl oluyor da Kafkasyalı Memlüklerin egemenliği altında bulunuyor? Peygamber bugün göklerden inse nereye giderdi? Müslüman imparatorluğunun merkezi olmayan Mekke'ye mi? İnananlardan daha fazla kâfirin olduğu din dışı bir yer olan Konstantinopolis'e mi? Hayır, Nil'in mübarek sularını tercih ederdi, El-Ezher camisinde yaşamaya gelirdi.

Şeyhler bu sözlere karşın "Ne kadar doğru ne kadar doğru" diye karşılık veriyordu.³⁶ Napolyon, argümanlarını güçlendirerek "*Fransızların liderleri Peygamber'in özel koruması altında olmasaydı, gerçek inançlı insanları asla fethedemezlerdi, Memlük ordusu yenilmezdi, Büyük Fransız devrimi Kur'an'ın bazı yerlerinde geçmektedir.*"³⁷ şeklindeki propagandalarla Ezher Şeyhlerini tarafına çekmeyi amaçladığını belirtebiliriz. Bu söylemlerle onların Napolyon'u "gerçek Müslüman" olarak gördükleri, onu "Sultan-ı Kebir" olarak kabul ettikleri anlaşılıyor.³⁸ Napolyon izlediği politikalarla Ezher Şeyhlerini, Fransızları

³¹ Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerle ilgilenen müessesenin görevlisi anlamındadır.

³² Jabartî, *Napoleon in Egypt*, 51.

³³ Cole, *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*, 147.

³⁴ Cole, *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*, 149.

³⁵ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 131.

³⁶ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 132.

³⁷ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 132.

³⁸ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 133.

Mısır'ın meşru yöneticileri olarak tanıyan bir fetva yayınlamaya ikna etmeye çalıştığı, şeyhlerin de Napolyon ve Fransız ordusunun alkolü bırakmaları ve sünnet olmaları şartıyla fetva vermeye ikna oldukları görülüyor.³⁹ Şeyhlerin fetva şartları işgalci Fransız Ordusunca kabul edilmese de Napolyon'un sonraki toplantılarda müftülere baskı yapmaya devam ettiği, sonunda "Fransızlar Hristiyan olmadıkları için, Müslüman olmasalar bile Müslüman dininin müttelikleri olarak tanınabileceklerine" dair sözlü fetva aldığı belirtilmektedir.⁴⁰

Napolyon, yaptığı propaganda ve izlediği ikiyüzlü politikalarla muhayyilesini kısa sürede işgaline yansıttığını, din adamlarını aldatmayı başardığını anlıyoruz. Bunu General Kléber'e yazdığı uzun mektubun bir köşesinde "*Bu fanatizmi ortadan kaldırmadan önce onu uyutmalıyız.*" ifadelerinde görüyoruz.⁴¹ Napolyon'un "fanatizm" dediği olgu Mısır halkının İslami yaşantısıdır. Bu noktada Müslüman halkın önce değer yargılarını dejenere etme, sonra onlardan uzaklaştırma ameliyesi, Batıların sistematik bir metodu olduğunu belirtebiliriz. Napolyon Kahire'den ayrılırken vekili Kleber'e Mısır'ı oryantalistler ve her zaman kazanabildikleri Ezher Şeyhleri aracılığıyla yönetmesi için katı talimatlar verir.⁴² Onun talimatlarından işgalcilerin amacına ulaşmada kullandıkları yöntemin yerli işbirlikçiler ve fikri yönden beslendikleri oryantalist çalışmaların birlikteliğini sağlamaktan geçtiği anlaşılıyor. Örneğin Mısırlı yazar Muhammed Şefik Gurbâl (öl.1961) Napolyon'u, "çölün kumları altında uzun süre gömülü bir medeniyeti gün ışığına çıkarmaktan ve uzun Mısır gecesini sona erdirmekten başka bir şey düşünmeyen adam"⁴³ olarak vasıflandırır. Gurbâl, Napolyon'daki firavun uygarlığına olan özleminden övgüyle bahsederken, karanlık dönem olarak gördüğü Mısır'ın İslam Medeniyetini sona erdirmeye planlarını bilimsel çabalar olarak görüyordu.

Napolyon, Antik Mısır Uygarlığını keşfetme amacını işgal yıllarında maiyetindeki bilim adamlarıyla Süveyş Kanalı çevresine ve piramitlere yaptığı yolculuklarla sürdürür. Onun teklifiyle Fransız matematikçi Monge, en yüksek piramidin tepesine çıktığını görüyoruz.⁴⁴ Monge'nin sonraki dönemlerde arkadaşlarıyla birlikte piramitlerin içinde yaptığı keşifler, piramitlerin yapım şekli ve geometrileri hakkındaki bilimsel çalışmalar oryantalistlere ilham kaynağı olacaktır. Aynı dönemde savantların, Süveyş Kanalı kenarında buldukları Rosetta ya da Reşid Taşının sonraki yıllarda çözümü başarılıdır. Rosetta üzerindeki yazının çözümüyle elde edinilen Firavun yönetimi hakkındaki bilgiler oryantal çalışmalarda kullanılmasıyla Napolyon'un hayali bir bakıma ölümünden sonra gerçekleşir.

Napolyon'da aynı zamanda İslam ve Orta Doğu'nun kültür ve medeniyetini araştırma sevdasını görüyoruz. Onun sosyal, beşerî ve fenni ilimleri incelemesi, Emevî ve Abbasi halifelerinin hayat hikâyelerini okuması, Askeri bir komutandan ziyade "oryantalist" tanımına uygun çalışmalar yaptığı izlenimi oluşturmaktadır. Mısır'da Paris'tekine benzer bir enstitünün kurulması bu çalışmalara örnektir. İşgalden kısa bir süre sonra, 22 Ağustos'ta kurulan Institut d'Égypte'nin (Mısır Enstitüsü) hedefleri arasında; ilerleme ve aydınlanmanın yayılması, doğa ve tarihin araştırılması, incelenmesi ve yayınlanması, işgal

³⁹ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 133.

⁴⁰ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 133.

⁴¹ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 134.

⁴² Jabartî, *Napoleon in Egypt*, 170.

⁴³ Muḥammad Şafiq Ghurbâl, *The Beginnings of the Egyptian Question and the Rise of Mehemet Ali: A Study in the Diplomacy of the Napoleonic Era Based on Researches in the British and French Archives* (AMS Press, 1977), 33.

⁴⁴ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 135.

hükümetine danışmanlık yapma vardı.⁴⁵ Batılılaştırılmış yeni Mısır'ı kurmada aktif çalışmalar yapacak Enstitüde, Napolyon Başkan Yardımcısıydı, diğer üyeleri arasında savantlar, oryantalistler, Denon ve Dutertre gibi ressamlar vardı. Napolyon yazışmalarını Enstitü üzerinden yapacak, Mısır'da hukuk ve eğitim gibi sosyal alanda, birçok konuda Enstitüden rapor alacaktı. Enstitü de Napolyon'un işgal yolculuğunda yanında getirdiği kitaplardan oluşan kapsamlı kütüphane ve donanmayla getirilen baskı makineleriyle bir matbaa kuruldu.

Cebertî, Enstitüde kurulan kütüphaneye birçok kez gittiğini söyler. Kütüphanedeki kitaplar arasında Hz. Peygamber'in hayatını anlatan siyer kitaplarının bulunduğu bahseder. Kitapta onun hakkındaki bilgi ve yargılarının derecesine göre resminin çizildiğini, sahabelerinin ellerinde kılıçlarla resmedildiğini, başka sayfalarda Hulefâ-yi Râşidîn resimleri, İsrâ hadisesini anlatan resimlerin bulunduğunu belirtir.⁴⁶ Kütüphanede Fransızcaya tercüme edilmiş Kur'an ile birçok İslami kitabın arasında, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*, İbn Sîrin'in *el-Bürde* adlı eserlerinin bulunduğunu,⁴⁷ kütüphanede çalışan birçok oryantalistin Kur'an'ın bazı ayetlerini ezbere bildiklerini ve bunları Fransızcaya tercüme ettiklerine şahit olduğunu ifade eder.⁴⁸ Cebertî'nin gözlemlerinden işgalin amaçları arasında oryantal çalışmalara alan açılması bulunduğu anlaşılıyor. İslam Dini ve Müslüman kültürüne ait daha önce tercüme ettikleri kitapları yörenin din adamlarına sunmak, onların kendileri hakkındaki yargılarını değiştirmek ve varlıklarını halka kabul ettirmek amacı taşıyan bu çalışmalara kısa süre içerisinde başladıkları görülmektedir. Kütüphanedeki kitapların içeriklerinin özellikle resimlendirilmesi, oryantal çalışmaların İslam kültüründe yapacağı dezenformasyon faaliyetlerinin başlangıcını oluşturacaktır.

Napolyon ve Enstitü üyeleri kısa sürede Antik Firavunların bölgesini, bir başka deyişle piramitlerin yükseldiği alanları incelemesi, modern bir düşünce kuruluşu olarak faaliyete geçen Enstitünün işgali sömürüye dönüştürecek uzun vadeli araştırmalarının başlangıcı kabul edilebilir. Enstitü üyeleri, yaptıkları çalışmalarla Mısır halkının kaçınılmaz aydınlanmasını sağlayacaklarını ve sonunda "Fransızlaştırılmış Batılı Bir Mısır Toplumunu" göreceklerine inanıyorlardı.⁴⁹

2.2. Kısa Süreli İşgalin Kalıcı Etkisi

Napolyon'un Mısır işgalini beraberinde götürdüğü bilim adamlarıyla Roma Uygarlığına benzeyen Antik Mısır Uygarlığını araştırmak ve elde edilecek sonuçlarla sömürgeciliğini yaymak üzerine kurduğunu görüyoruz. Bu amaçla işgalden hemen sonra kurulan Mısır Enstitüsünün faaliyetleri içerisinde bulunan bilim heyetlerinin yaptığı arkeolojik kazı çalışmalarına ve bilimsel araştırmalarına katılıyordu. Enstitü bünyesinde çalışmak için Napolyon'la birlikte sefere katılan Fransız akademisyen ve savantlar işgal boyunca bölgeyi gezmiş, araştırma ve arkeolojik kazılar sonucu elde ettikleri tarihi ve sanat eserlerini Avrupa'ya götürmüşlerdi. Götürülen tarihi ve sanat eserleri arasından en önemlisi Akdeniz'le

⁴⁵ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 176.

⁴⁶ Jabartî, *Napoleon in Egypt*, 109.

⁴⁷ İbn Sîrin'e ait el-Bürde isimli bir esere kaynaklarda rastlanmamaktadır. El-Burde diye belirtilen eserin "Tefsîrü'l-ahlâm" olması muhtemeldir. Eserin 1581'de Fransızcaya çevrilmiş, yazma nüshasının varlığı bizde bu fikri oluşturmuştur.

⁴⁸ Jabartî, *Napoleon in Egypt*, 110.

⁴⁹ Strathern, *Napoleon in Egypt*, 183.

Kızıldeniz’i birbirine bağlayacak Süveyş Kanalı’nın yapılması için fizibilite çalışmaları sonucu bulunan Rosetta Taşı’dır. British Museum’de sergilenen ve çözümlenmesi 1860’lı yıllarda gerçekleştirilen Rosetta Taşı’ndaki yazılarda ortaya çıkan firavun ve yönetimi hakkındaki bilgiler daha sonra bölgenin sömürgeleştirilmesi amacıyla kullanılacaktır. Piramitlerin yapım şekli ve geometrileri hakkında bilimsel çalışmaların bazı oryantalistlere bilimsel kaynak olduğu, bu kaynaklarla yeni işgallere zemin hazırlandığı, 19 ve 20. yüzyılda Ortadoğu’da vuku bulan işgallerden anlamak mümkündür.

Dominique Vivant Denon, Mısır’da yaptığı gezi ve incelemelerinde gördüklerinden ziyade tasvir ettiği Mısır ve Doğuya ait her türlü unsuru resimlendirerek “kanonik oryantalizmi” başlatacaktır.⁵⁰ Denon, 1802 yılında iki cilt olarak yayınlanan *Voyage dans la basse et la haute Egypte* (Aşağı ve Yukarı Mısır’da Yolculuk) adlı eserini Napolyon’a ithaf ederken, onu Mısır firavunlarına benzetir ve “Mısır’da Fransa tarafından İmparator aracılığıyla firavun döneminin yeniden canlandırabileceğini” söyler.⁵¹ Böylece Napolyon, oryantal muhayyilesinin kitaplarda yer bulmasıyla ufkundaki uzaklığı yakinen görebilme başarısını elde eder. Napolyon, Paris’e döndükten sonra da Firavun döneminin daha geniş bir şekilde ortaya çıkarılması peşindedir. Bu amaçla Antik Mısır Uygarlığından yüksek düzeyde yararlanılması için bölgeye mevcut savantlara ilaveten yeni akademisyenler gönderir. O, Mısır’ı ele geçiren bir imparatorun antik çağın en büyük güçleri statüsüne yükseltileceğini zihnine yerleştirmişti.⁵²

Mısır Enstitüsü’nün çalışmaları Napolyon’un emriyle kurulan Sanat Komisyonu aracılığıyla büyük bir eser haline getirilir. 1809’da *Description de l’Égypte* (Mısır’ın Tasviri) başlığı altında ansiklopedik tarzda basılmaya başlanan eser 1821’de tamamlanır. Eser, 10 cilt metin, 885 levha, 3 sayfalık bir coğrafi harita ve ülkenin 47 sayfalık bir topoğrafik haritasını içeriyordu. Çizimler, tasvirler ve betimlemelerle dolu eserin önsözü metinsel olarak enstitünün sekreterliğini de yapan Joseph Fourier tarafından yazılmıştı. Fourier önsözünde, Avrupa’yı Doğu ile karşılaştırırken Batı’yı medeni, Doğu’yu da geri kalmış olarak tasvir eder. Avrupa’nın kökenlerine dönerken, aynı zamanda ilerlediğini ve dünya tarihinde kendisine ait önemli bir yer edindiğini ileri sürer. Mısır’ın gücü hızla artan rakip uluslara artık diremediğini, yabancı gelenekleri tanınmasına maruz kalacağını, batıl inanç hataları, dini ve bilimleri uzun süre deformasyona uğrattığını belirtir. Mısır’ı denizden Piramitler bölgesine kadar doğanın en zengin ürünlerinin alınacağı geniş ve korunması gereken bir bahçe olarak düşünülebileceğini, böylece Mısır’ın, kadim ihtişamının tüm unsurlarını korumakla yeni bir refahın bu değerli tohumları, Avrupa’nın bilge ve güçlü bir hükümetin kutsamalarıyla desteklenirse hızla gelişeceğini iddia eder.⁵³ Fourier’in düşüncesi, Antik Mısır Uygarlığını yeniden canlandırmak için mevcut Mısır toplumunun yenilenmesi ihtiyacına dayanır. İhtiyaç, hem Denon’un *Voyage dans la basse’si* ile hem de *Description de l’Égypte* ile karşılanacaktır. Eser, Mısır’ın Müslümanların fethinden sonraki kültür ve doğal yaşamının bulunduğu son 1300 yıllık zamanı neredeyse yok sayarak Mısır’ın Nil ve İslami olmayan geçmişinden alınan içerikler ve sembollerle doldurulmasıyla oluşturulan firavun dönemini

⁵⁰ Kanonik Oryantalizm; Doğu’yu egzotik, irrasyonel, geri kalmış, erotik ve despotik olarak tasvir eden çizimlerle sistematik bilgi üretmektir.

⁵¹ Desmond Hosford - Chong J. Wojtkowski, *French Orientalism: Culture, Politics, and the Imagined Other* (Cambridge Scholars Publishing, 2010), 116.

⁵² Hosford - Wojtkowski, *French Orientalism*, 99.

⁵³ Hosford - Wojtkowski, *French Orientalism*, 3,5.

yansıtmaktaydı. Eserde modern haritalardan daha fazla antik anıtların ve topografik haritaların olması, antik eserlere yakın modern köylerin karartılması Mısır'daki mevcut yaşamı göstermekten uzaktı, ortalama bir Mısırlının günlük yaşamını çok az yansıtan görseller, daha çok Antik Mısır'ın kalıntılarına odaklanıyordu.⁵⁴ Bu eserlerde yer alan çizimler, Batılı gözle aktarılmış estetikten ziyade politik amaçlar içeren “doğu algısı” yaratmayı amaçlıyordu. Sanatsal unsurların fantezi uygulamasıyla karakterize edilen çizimler, yeni bir Oryantalizmin yolunu açar. Kanonik oryantalizm diyebileceğimiz bu yeni oryantalizm ile cinsiyet ve emperyalizm imgesi ortaya konulacaktır.

Eserin yayımlanması sonrasında Avrupa'ya “Mısır çığırnlığı” pompalanırken, Fransa'nın “Medenileştirme misyonu” öne çıkarılarak, oryantalizm yoluyla sömürgecilğe giden yol genişletilir. Medenileştirme misyonunun sembollerinden biri, antik dönemde var olduğu kabul edilen Süveyş kanalının canlandırılıp geliştirilmesine yönelik tasvir ve çalışmalarır.⁵⁵ Kanonik oryantalizm ile oluşan doğu merakı, Avrupa'da akademisyenler, yöneticiler, coğrafyacılar ve tüccarların Mısır'a yaptıkları seyahatler ile giderildiği söylenebilir. Doğu'da ise bu seyahatleri fırsat gören yerli idarecilerce, işgal güçlerinin çekilmesiyle sekteye uğradığı değerlendirilen araştırma ve altyapı çalışmalarının yeniden başlatılması için müstevlileri ülkelerine davet etmesiyle kültür emperyalizmi ve sömürgeleşmeye giden yeni ve farklı bir yol açıldığını belirtebiliriz. Ortamın müsait olduğu bu dönemde sömürgecilik için yeni söylemler geliştirilmesiyle oryantalist ve sömürgecilik çalışmaları birbirini destekleyen iki unsur haline gelecektir.

Mısır'ın işgali liberal emperyalizmin ilk örneğini oluştururken Fransız Devrimi'nin de süratle ülke dışına yayılmasının göstergesiydi.⁵⁶ İşgal, bir İslam toplumunu Batılılaştırma ve Avrupa bünyesine katma girişiminin ilk modern numunesi diyebileceğimiz gibi, yeni bir oryantalizm söyleminin de şekillendiricisi olduğunu belirtebiliriz. İşgalci Fransız güçlerine karşı savaşan Osmanlı askeri Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği işgalin kalıcı etkilerinin görüldüğü dönemdir. 1805'te valiliği elde eden Mehmet Ali Paşa; askeri, siyasi, idari ve eğitim politikalarını Fransızların şekillendireceği bir süreç başlatacak, İslam toplumunda batılılaşma hayranlığının temellerini atacaktır. Modern bir eğitim sisteminin kurulması için gerekli alt yapıyı oluşturması ve 1809'da Avrupa'ya öğrenci göndermeye başlaması, kısa sürede açılan mekteplerde batılı usul ve programlarla eğitim uygulaması sömürgeci oryantalizmin ya da liberal emperyalizmin yaygınlaşmasına ve kalıcı hale gelmesine katkı sunduğu söylenebilir. Bu noktada Fransız işgalini Mısır modernizminin başlangıcı gören Rifâa et-Tahtâvî'nin (1801-1873) orduya imam ve vaiz olarak atanması, Paris'te eğitim görmek üzere gönderilen ilk talebe grubunda yer alması, Kahire Dil Okulunun kurucusu olması, Batılılaşma serüveninde Mehmet Ali Paşa'ya destek veren Mısırlı aydınlardan olduğunu belirtmeliyiz.

Diğer taraftan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın zaman zaman Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyan hareketleri ve Mısır'ı kendi ülkesi yapma girişimi tarihi kayıtlarda mevcuttur. Bu eylemlerin, sömürgeci işgal kuvvetlerinin planlarını yerli işbirlikçiler eliyle gerçekleştirmesinin yolunu açtığı ve İslam toplumunun birlikteliğini geri dönülemeyecek bir şekilde ortadan kaldırdığını söylemek mümkündür. Fransızların Haçlı

⁵⁴ Jamee Hunsdon, *The French Occupation: A Historiographical View* (AUC Knowledge Fountain: American University in Cairo, Master's Thesis, 2013), 15.

⁵⁵ Hosford - Wojtkowski, *French Orientalism*, 6.

⁵⁶ Alexander Mikaberidze, “Napoleon's Middle East Legacy”, *Project Syndicate* (10 Mart 2020).

Seferleri'nden bu yana Avrupa kültürüyle Orta Doğu Müslüman kültürü arasındaki en büyük ölçekli karşılaşmaya dâhil olmaları kendilerine yeni bir oryantal çalışma alanı açmalarıyla sonuçlanmıştır.⁵⁷

3. Sömürgecilik ile Oryantalizm Bağlantısı ve İkisinin Gelişimi

Klasik anlamda sömürgecilik; bir devletin başka ulusları veya devletleri, siyasi ve iktisadi yönden egemenliği altına almasıdır. Oryantalizm ise Doğu'yu öğretme, yazıya dökme veya araştırma faaliyetidir. Klasik sömürgecilik ilkçağlarda başlamış olmakla birlikte sanayi devriminden sonra kendini yenileyecektir. Avrupa'nın Afrika, Hindistan ve Doğu'yu sömürme istek ve ihtiyacı, sömürülecek yörelerin tabiat kaynakları, doğal yapısı, antik tarihi ve toplumunu araştırmalarını zorunlu kılacak, sonuçta modern sömürgeciliğe götürecektir ve yeni bir oryantalizm çalışmasını başlatacaktır.

Batılı güçlü devletlerin, Doğulu zayıf devletleri ekonomik ve kültürel yönden kontrol altına aldığı bir tür emperyalizme “Modern Sömürgecilik” diyebiliriz.⁵⁸ Modern sömürgeciliğin bileşenleri olan “Doğu” ile “Batı” arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı bir düşünüş biçimine “yeni oryantalizm” denilmesi mümkündür.⁵⁹ 1798'de Napolyon'un Mısır Seferi'yle başlayıp yirminci yüzyılın başına kadar devam eden bu yeni oryantalizm, akademik bir disipline dönüşmesiyle üzerinde yoğun bir çalışma yapıldığı görülür. Kavramın akademik bir disipline dönüşmesi ile Mısır işgali döneminde Antik Mısır Uygarlığı üzerinde yapılan araştırma ve incelemelerin eş zamanlı olması multi disiplinler bir yaklaşımla gerçekleştiğini belirtebiliriz. Oryantalist kelimesi 1838'de Fransız Dil Akademisi'nin sözlüğüne girmiş, oryantalizm Avrupa literatüründe yerini almıştır.⁶⁰ Bu noktada Mısır işgaliyle ortaya çıkan yeni oryantal söylemler/çalışmalar ve modern sömürgecilik faaliyetleri arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı, bu iki kavramın birbirleriyle olan etkileşimiyle oluştuğu sonucuna varmak mümkündür.

Mısır İşgali, “yeni oryantalizmin doğuşu” ve “modern sömürgecilik” faaliyetinin yeni bir zemine taşınmasına yol açar. Batılıların daha önce yaptıkları işgallerde, işgal topraklarının zenginliğine sahip olmak tek amaç iken, Mısır İşgali ve sonrasında yeraltı ve doğal zenginliğe sahip olmanın ötesinde sömürülenin zihin dünyasının, sömüren tarafından şekillendirildiği bir sürece dönüşür. Bu amaçla Napolyon, Mısır'ın Müslüman halkıyla kuracağı ilişkiyi kendinden önce Mısır ve Suriye'yi gezen Volney'in seyahat notlarına göre biçimlendirecektir.⁶¹ Volney'in Mısır ve Suriye'ye yaptığı seyahatler sonucu izlenimlerini anlattığı eserinde “fanatizm ve zorbalığın” boyunduruğu altındaki Mısır insanını kurtarmanın “soylu bir hedef” olduğuna işaret etmesi, Mısır işgaline ve sömürgeciliğe açılan pencerenin ışığı olduğunu belirtebiliriz. Oryantalist Volney bu eseri ile oryantalizmin sömürgeciliği şekillendirmesine ve yeni oryantal çalışmalara katkı sunduğu ileri sürülebilir. Leibniz 1672 yılında Fransa'ya Mısır'ı işgal teklifine gerekçe olarak cehaletin ve barbarlığın hükümranlığı olarak gördüğü Osmanlı Vilayetinin fethedilmesiyle Mısır halkının barbar

⁵⁷ Cole, *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*, 167.

⁵⁸ Yasin Yılmaz, “Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları”, *İslami Araştırmalar* 31 (2020), 353.

⁵⁹ Edward Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 3; E. Said tanımda doğrudan “yeni oryantalizmi” kullanmasa da açıklamalarından yeni ibaresini dâhil etmek mümkündür.

⁶⁰ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2004), 4.

⁶¹ Hakan Mertcan, “Oryantalizm - Sömürgecilik İlişkisi: Batılı Fatihlerin Kılıcından Alaaddin'in Lambasına Uzanan 'Aşk'ın Bitmeyen Kanlı Serüveni”, *Milel ve Nihal* 4/2 (2007), 22.

yönetimden kurtulacağını gösteriyordu.⁶² Napolyon, maiyetindekilere Mısır işgali planında yararlandığı oryantalist bilgilerin geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve yayılması alanını sağladığı görülür. Oryantalistler kendilerine sağlanan bu alanla sömürgeciliğin modern hale getirilmesinin yolunu çizerler. Bir bakıma bileşik kaplar misali sömürgecilik ve oryantalist bilgi birbirlerini besler. Sömürgecilikle elde edilen fayda oryantalizmi yeşertirken, oryantalist çalışmalarla kazanılan bilgi yeni sömürgelere kapı aralar. İşgal güçleri ve oryantal muhayyilenin birlikteliği sonucunda daha fazla ve modern işgaller döneminin başladığı gerek modern sömürgecilik gerekse yeni oryantalizmin ivme kazandığı görülür.

Mısır istilasından sonra neşredilen “Mısır’ın Tasviri” adlı ansiklopedik eser ve aynı türdeki diğer eserlerde yer alan “egzotik tasvirler” bir başka deyişle işgale katılan kişilerin “Doğu algısını” görselleştirdiği çizimler, Avrupa insanı zihninde bir iz bırakır, duyduğu veya gördüğü bu tasvirleri yerinde inceleme arzusunu tetikler. Zengin veya entelektüel Avrupalıların bu arzusuyla Mısır’a yaptıkları seyahatlerde artış görülür. Seyahatler görsellerin bizzat kendisine ulaşma merakı taşıırken, diğer taraftan bu tasvirlerle oluşan “zihindeki algının” gerçekleştirilmesine ve çeşitlendirilmesine yönelik çabaların ön plana çıkarıldığı görülür. Sir Gardner Wilkinson, Robert Hay, James Burton, Edward Lane, John Lewis Burckhardt, Joseph Bonomi ve Henry Salt gibi oryantalistlerin yaptıkları seyahatlerde Antik Mısır’ı incelemeleriyle “Mısır Bilimi” denilen emperyal süreç tetiklenecektir.⁶³ Seyahatleri artıran diğer bir etkenin ise Fransızların yenilenme hareketlerini devam ettiren dönemin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın politik duruşu olduğunu belirtebiliriz. Onun Mısır’ın modernleşmesi için Fransız işgal güçlerinin başlattığı her alandaki faaliyetlerini devam ettirdiği, aldığı güvenlik önlemleriyle Avrupalı seyyahların Mısır’a gelmelerini teşvik ettiği, zaman zaman onlardan yararlandığı tarihi ifadelerde yer alır.

Egzotik Doğu hayali veya Mısır antik çağını tasvir eden çizimler, oryantalistleri Müslüman Mısır halkının kültür ve inanç değerleri üzerinde araştırma yapmalarına yönelir. Firavun Medeniyeti, Mısır halkı üzerinde yeniden nasıl canlandırılabilir? sorusunun “Müslüman halkın kültür ve inançlarının tahrif edilmesiyle” cevaplandırıldığı söylenebilir. İslam inanç ve kültür esaslarını inceleme gayretiyle oryantal çalışmaların çoğalması, 1800 ile 1950 yılları arasında doğu incelemeleri türünde altmış bin civarında eser yazılması,⁶⁴ Asya, Doğu, Doğu Dilleri adını taşıyan derneklerin kurulması, ilk oryantalist kongrenin 1873 yılında Paris’te toplanması İslam ve Müslümanlara dair oryantalist araştırmaların yoğunluğunu ifade eder. Oryantalistlerin yaptıkları araştırmalar sonucu elde ettikleri bilgileri sömürgeci güçlere sunmaları, bu bilgilerin sömürgeciliğe dönüştürüldüğü kanaati oluşturur. Oryantal çalışmalar ve oryantalistlerin artması yeni sömürge alanlarının elde edilmesine yol açtığı, önemli bir medeniyet olan Mezopotamya bölgesinin araştırılmasına yönelik oryantalist çalışmalarda Fransa’nın Cezayir ve Suriye işgalleri ile sonuçlanması oryantal bilginin sömürüye dönüştürüldüğünün somut örneğidir. Batılılar, Doğu araştırmalarında bölgenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının tespitini teknolojik imkânlarla yaparken halkın kültürel, sosyal ve dinî bir yaşam tarzı anlayışını “oryantalizm söylemiyle” açıkladıklarını

⁶² Mertcan, “Oryantalizm - Sömürgecilik İlişkisi”, 22.

⁶³ Hunsdon, *The French Occupation: A Historiographical View*, 15.

⁶⁴ Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 65.

belirtebiliriz. Oryantalizm, önce Avrupa sömürgeciliğinin temel taşı oluşturmuş, daha sonra da kapitalizmi doğurmuştur.⁶⁵

Mısır'ın işgalinden sonra hem burası hem de diğer Osmanlı toprakları olan, Lübnan, Filistin, Suriye ve İstanbul gibi birçok yer oryantalistlerin gezgin yeri olur. Seyahat günlüklerinden bu seyahatlerin sömürge zihniyetini açığa çıkarma ve Doğuyu şekillendirme sevdasıyla yapıldığı izlenimi edinmekteyiz. Bu noktada emperyal fikirlerini ifşa eden René de Chateaubriand ve Alphonse de Lamartine gibi gizli oryantalistlerden bahsetmek mümkündür. Chateaubriand'a göre Doğu kıymetli bir taş gibi kurtarılmasını bekleyen yan yatmış bir yelkenli idi.⁶⁶ Lamartine ise "gördüğü ve tanıdığı Doğu'nun, topraksız, vatansız, haksız, hukuksuz ve emniyetsiz uluslarının Avrupa'nın sömürgeciliğini özlemle beklediklerini" belirtir.⁶⁷ Bu oryantalistler gibi daha birçok oryantalist fikir birliği etmişçesine Avrupa için Doğu'nun sömürgeleştirilmesinin zorunlu olduğunu ifade ederler.⁶⁸

Fransız ordusunda yer alan oryantalistlerin işgal süresinde yaptığı çalışmalar, Avrupalı devletlerin Müslüman toplumlara yönelik sömürgecilik faaliyetlerine hız verdikleri bir süreci başlatmasını beraberinde getirir. Mısır'ın istilasıyla elde edilen oryantalist bilgi birikimi Avrupa sömürgeciliğinin referansı olduğunu söylemek ve oryantalizm ile sömürgeciliğin yolunun keşiştiğini görmek mümkündür. Filistin topraklarında Yahudi devleti kurulmasına öncülük eden Sömürgeci İngiliz Başbakanlarından Balfour, 1910'da, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, "ezelden beri üstün olan bir ırkın mensubu olan bu seçkin Batılı, Doğulu kardeşlerine içten bir acıma duyuyor ve bu mutlakiyetçi yönetimin kendi tasarruflarında olmasının hayırlı olacağını" söylüyor.⁶⁹ Bu söylem, sömürgeciliğin gerekliliğini oryantalist bir bilgi olan "batının üstünlüğüne, doğunun batıya olan ihtiyacına" bağlaması noktasında dikkate değerdir. Benzer bir şekilde resmi tarihçilerin bir kısmı Mısır'ın işgalini "Fransız orduları Mısır'ı fethetmediler, kurtardılar" şeklinde tanımlayacaklardır.⁷⁰ Oryantalizm, "Avrupa; yeryüzünün büyük kısmına hükmetti" şeklinde bir bilgi yayarken aynı zamanda ondan güç alıyordu.⁷¹ Avrupa, sömürge alanını bir yüzyılda % 50 artırmış, 1. Dünya savaşı sona erdiğinde Avrupa'nın sömürge toprakları % 85'e ulaşmıştı.⁷² 1830'da Cezayir, daha sonra Afrika ve 1. Dünya savaşı yıllarında Orta Doğu'nun tamamı Batılılarca fiili işgal edilmesiyle sömürgeciliğin, manda yönetimlerle, ardından işbirlikçi idarecilerle sürdürüldüğünü belirtmeliyiz.

Mısır işgaliyle başlayan süreç bize Müslüman toplumların askerî savaşa gerek kalmadan sömürgeleştirilebildiğini gösterir. Savaşsız sömürgeciliğin, oryantalist bilgilerin üretilmesi, bu bilgilerin yaygınlaştırılması, nihayetinde çeşitli vasıtalarla sömürülen halkın zihinlerine yerleştirilmesi faaliyetleriyle gerçekleştiğini belirtebiliriz. Bu dönemde İslam inanç ve kültürü yaşanılabilir bir inançtan "nesne" olarak araştırılabilecek bir "tarihi olgu" şekline

⁶⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (1989), 103.

⁶⁶ Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 101.

⁶⁷ Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 106.

⁶⁸ Bu isimlerin yanında farklı isimlerde vardır. Detaylı bilgi için bk. Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 100-110.

⁶⁹ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık - Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayınları, 2001), 43.

⁷⁰ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2004), 99.

⁷¹ Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 24.

⁷² Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 74.

dönüştürüldüğü ve Müslüman toplumun geçmiş bağlarıyla ilişkisinin kesilmesine zemin hazırlandığı bir ortam karşımıza çıkar. Bu amaçla işgal öncesinde yapılan geleneksel oryantal çalışmalardan “uygulamalı oryantalizm”⁷³ anlayışına geçildiği, sömürge faaliyetlerine tam destek verildiği, bilimsellik adı altında oryantalizm çalışmalarının yaygınlaştığı görülür. Yoğunlaşan oryantal çalışmalarla Avrupa sömürgecilik politikası yenilenerek geleneksel sömürgecilğin tasfiye edilmesiyle yeni ve farklı bir sömürgecilik türü olan “manda yönetimi” sistemi ortaya çıkar. İngiliz ve Fransızlar, Afrika ve Orta Doğudaki Osmanlı topraklarını uyguladıkları bu manda yönetimleriyle yıllarca sömürdükleri bir vakıdır. Son merhalede Napolyon'un bir oryantalistten aldığı öğretilerle başlattığı sömürgecilik, bilimsel kılıflı oryantal çalışmalara zemin hazırladığı, bu zeminde yetişen uygulamalı oryantalizmde sömürgecilğin başvuru kaynağı olduğunu belirtebiliriz.

4. İşgalin Mısır Aydınlarında ve Toplumunda Yansımaları

Batılı Araştırmacılar, Mısır'ın işgalini emperyalist bir girişim, bölgeye medeniyet götürme ve Fransızların Orta Doğuda geri kalmış toplulukları Medenileştirme misyonunun habercisi olarak görür. Birçok oryantalist ve bazı Mısırlı aydınlar modernleşmenin; dini fanatizmin eleştirisi, hoşgörünün yüceltilmesi, geleneklerin eleştirel bir şekilde incelenmesi ve özgürlük fikri temelinde siyasi ve sosyal bağların yeniden düzenlenmesinden geçmesiyle mümkün olabileceği tezini savunur.⁷⁴ Medenileşme; firavun dönemine bağlanma arzusuyla da tavsif edilebilir. Mısır'a giden Avrupalı seyyahlarda oluşan “Firavunculuk Zihniyeti” kendi medeniyetlerinin öncü, antik Mısır'ın ise Avrupalılara geçen kültürel üstünlüğün doğum yeri olmasıyla ilişkilendirilir.⁷⁵ Bu zihniyet ve söylemin, işgalin ürettiği “Mısırın Tasviri” adlı eserden beslendiğini belirtebiliriz.

Birçok oryantalist, Fransız işgalinin bir “Mısır Rönesansı” doğurduğunu ileri sürer. Andrew Archibald Paton, “1798 işgal tarihinin Orta Çağ'ın sonunu getirdiğini” belirtir.⁷⁶ Browne, Fransız işgalini, “yeni dönemin şafağı”, Napolyon'u ise bu şafağın habercisi olarak belirtir, onu kendi kendini yetiştirmiş bir Müslüman olarak betimler.⁷⁷ Louis Brehier'e göre, Mısır, Fransız işgalinden önce 600 yıl boyunca uzun bir uykudaydı. Onları uyandıran Fransızlar, modernliği ve değişimi getirdi.⁷⁸ Bazı Mısırlı yazarlar da oryantalist çağdaşları gibi Mısır'ın modernleşmesini Antik Mısır Uygarlığında görüyordu. Rifâa et-Tahtâvî ve Ali Paşa Mübârek gibi ilim adamları için Antik Mısır bir gurur kaynağı, ekonomik refah ve sosyal adaletle işaretlenmiş görkemli bir medeniyetti.⁷⁹ Hacı Abdullah Browne ise modern dönemin habercisi olarak yaşayan Mısırlının en eski atalarıyla sıkı sıkıya birleşmiş olmasını gösteriyordu.⁸⁰ İşgalin getirdiği sonuçlardan birinin “Avrupa'nın Mısır için bir model” haline getirilmesine yönelik bu çalışmaların yaygınlaşması olduğunu belirtebiliriz. Modernleşmenin gerçekleşmesinin en önemli yolu oryantalistler tarafından yayılan ve bazı

⁷³ Oryantalist bakış açılarının fiili politikalara, kurumlara, eğitim sistemlerine ve yönetim araçlarına uygulanması anlamındadır.

⁷⁴ Hunsdon, *The French occupation: a historiographical view*, 12.

⁷⁵ Hunsdon, *The French occupation: a historiographical view*, 13.

⁷⁶ Hunsdon, *The French occupation: a historiographical view*, 19.

⁷⁷ Browne, *Bonaparte in Egypt and the Egyptians of To-day*, 272.

⁷⁸ Hunsdon, *The French occupation: a historiographical view*, 20.

⁷⁹ Hunsdon, *The French occupation: a historiographical view*, 92.

⁸⁰ Hacı Abdullah Browne, *Bonaparte in Egypt and the Egyptians of To-day* (Htm: T. Fisher unwin adelphi terrace. Mcmvii, 1907), 26.

Mısırlı yazarların dâhil olduğu “Mısır halkının ve kültürünün gerici olduğu ve değiştirilmesi gerektiği” fikrinin hayata geçirilmesinden geçmekteydi.

Fransızlar, işgal döneminde Müslümanlara bölgenin “örf ve âdetine” uymayan ağır vergiler getirmiş, Müslümanların eşleri ve kızlarının yüzleri açık bir şekilde sokaklarda gezmelerini istemiştir.⁸¹ Ayrıca sokakları genişletmek amacı ile bazı kimselerin dükkânlarını, cami ve mescitleri yıkmış, geceleri herkesin evlerinin önünde kandil yakması şartlarına aykırı davranışları ölüm cezasıyla cezalandırmışlardır.⁸² Bu uygulamalar işgalcilerin bölge halkına soygun ve sömürgeci bir yaklaşım sergilediklerini izlenimi vermektedir. Mısır halkının işgali, Ezher Şeyhleri gibi kabullenemediklerini görüyoruz. Zaman zaman isyan ve çatışmaları olmuş, isyanları Napolyon kanlı bir şekilde bastırmıştı.⁸³ General Martin Dupuy’un Kahire isyanında bir Türk, Napolyon’un yerine geçen General Baptiste Kléber’in Halepli bir genç tarafından öldürülmesi işgale karşı halkın reflekslerini yansıtmaktadır. Ancak işgalci ile işgale uğrayan toplumun karşılaşması da kaçınılmaz bir realitedir. İşgalcilerle etkileşimde, iletişimin işgalci lehine gelişmesi işgalin amaçları arasındadır. Bunun için İşgalci zihniyet, sömürgeci ile sömürülecek arasında ikili bir karşıtlık geliştirdiği ve Batı’nın Doğu’ya “Öteki” olarak bakması, Avrupalı kimliğin Avrupalı olmayanlara karşı “üstün olma” fikrinin gelişmesi için çalışmalar yaptığını görüyoruz.

İşgal dönemini yaşayan yazar Hasan Attâr’ın, Mısır Enstitüsünün üyeleriyle olan diyalogu onları tanımasını sağlar, edindiği bilgilerle sömürgeciler hakkındaki düşüncesini şekillendirmeye çalışır. Son dönem yazarlarından Elliott Colla, Attâr’ın *Al-Maqama fi-l-fransis* adlı makalesinden alıntılar yaparak onun gözünden müstevlî ile istila edilmiş toplumun iletişimini anlatır.⁸⁴ İşgal döneminde Fransız akademisyenler, Attâr’ı hukuk, teoloji ve doğa bilimleri gibi çeşitli konulardaki kitaplarına birlikte bakmaya davet eder. İncelediği kitaplarda onlara karşı hayranlık duyan Attâr, günün birinde klasik şiir okumada yetenekli olan bir Fransız’ın, akıcı anlatımı ve Arapçaya hâkimiyeti onda İşgalciden etkilenme ve ona bağlanma arzusunu doğurur.⁸⁵ Ancak çok geçmeden “ötekine” bağlanma arzusunun zihninin bir Fransız tarafından işgal edildiğini anladığında “Bir araya gelelim mi?” sorusunu, “hayır! hayır!” diye cevaplandırarak, öyleyse “birbirimizden ayrılalım mı?” teklifini “ama evet!” diye kabul edecekti.⁸⁶

Hasan Attâr’ın yaklaşımı, işgal sırasında sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasında birbirini anlama noktasında kurduğu iletişim sonucunda her ikisinin de birbirlerine yabancı oldukları ve sömürgecinin esas maksadının sömürdüğünü bütün yönleriyle tahakkümü altına alması olduğunu gösterir. Bu iletişimde sömürgecinin “ben” ve “öteki” yaklaşımı onun kibirli zihniyetinden kaynaklandığı ve “efendi muhayyilesi” işgale haklılık kazandırdığı izlenimi vermektedir. İşgal döneminde iletişimin bir kültür emperyalizmine yönelik olduğu, İşgalcinin efendi olarak var olmak için kendisinden başka olan ötekine yani bir köleye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Duyduğu ihtiyacı her türlü hile ile karşılamaya çalıştığı, son noktada “ben” duygusunun ağır bastığı “öteki”nin olgu olarak varlığını “ben” duygusuna bağlı sürdürdüğü bir evrim süreci görülür. Bunun en somut örneğini 1998 yılında Paris ve

⁸¹ Şimşek, *Tarih-i Cevdet’e Göre Napolyon ve Mısır Meselesi*, 39.

⁸² Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/344.

⁸³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/348-349.

⁸⁴ Elliot Colla, “Non, non! Si, si!”: Commemorating the French Occupation of Egypt (1798–1801)”, *MLN* 118/4 (Eylül 2003), 1043-1069.

⁸⁵ Colla, “Non, non! Si, si!”, 1063.

⁸⁶ Colla, “Non, non! Si, si!”, 1065.

Kahire'de ortaklaşa düzenlenen Fransız-Mısır Yılı "L'année franco-égyptienne" kapsamında Napolyon'un Mısır Seferi'nin iki yüzüncü yıldönümü etkinliklerinde görülmüştür.

Mısırlı yazar Ramazan el- Hulî, Fransız işgal kuvvetlerinin Mısır toplumunda yaptıkları hukuki ve idari uygulamalarının toplumun sosyal ve kültür yapısı üzerindeki etkilerine değindiği makalesinde Fransız yasal uygulamalarının bir resmini sunmayı amaçlar.⁸⁷ Hulî, mahkemelerde kayıtlı Müslüman evliliklerinin Fransız işgali sırasında önemli ölçüde azalmasını, Fransız yöneticilerin evliliklere uyguladıkları vergilerden kaynaklandığını belirtir. Aynı dönemde boşanma sayısının büyük oranda artış göstermesinin sebebini sefâhata düşme korkusu olarak gösterir. Ayrıca, Fransız hükümetinin yargı sistemi üzerindeki kontrolünün güvensizliğe sebep olduğunu söyler.⁸⁸ Ramazan el-Hulî'nin üzerinde durduğu gibi Fransız işgali Mısır halkı üzerinde toplumun temel taşı olan aile yapısının bozulmasında, toplumun psikolojik ve sosyal yönden olumsuz yönde etkilenmesinde de etkin bir rol oynamıştır.

Mısır işgaliyle ortaya çıkan oryantalist söylemin, etkileri yüzyıllar sürececek virüse dönüştüğü, virüslerden birinin sömürülenlerin destekledikleri oryantalist fikirler olduğunu söyleyebiliriz. Batının, adına aydın veya akademisyen denilen yerli kişiler tarafından desteklenen bir çeşit oryantalizmi, başka bir ifadeyle "içselleştirilmiş oryantalizmi" ürettiğini belirtebiliriz. Self oryantalizm ya da oryantalizmin içselleştirilmesi diyebileceğimiz bu düşünce, bilimselliği ve teknolojiyi elde etme adına sömürgeciliğin bilinçsiz veya gizli destekçiliğine dönüştüğü örneklerle doludur. İşgalin ürünlerinden olan self oryantalizm, İslam'ı ve onun değerlerini çoğu zaman eleştirme bazen de itibarsızlaştırma çalışmalarına dönüşümün kapısını araladığını belirtmeliyiz.

Sonuç

Napolyon, oryantal muhayyilesini gerçekleştirmek için Fransa'nın güney kıyısında yer alan Toulon'dan 1410 mil uzaklıktaki İskenderiye'ye yaptığı seferde yerel Memlûk kuvvetlerinin direnişini kısa sürede kırmasıyla Mısır'ı işgal etmişti. İşgal süresinde yayımladığı kararname ve kurduğu Divanlarla Mısır'ı yöneten Napolyon, halkın işgale karşı direnişini kırmak için pragmatist çalışmalar yapmıştı. Napolyon, Antik Mısır Firavun dönemini ortaya çıkarmak, firavun zihniyeti ile büyük bir coğrafyayı yeniden tanıştırmak, Mısır'ı koloni haline getirmek ve Doğu insanını firavunlar dönemindeki gibi köleleştirme amaçlarından bir kısmını gerçekleştirmiştir. Mısır özelinde Ortadoğu coğrafyasında doğal kaynakların Batılılarca sömürülmesinin devam etmesi Napolyon'un kolonileştirme hedefinin gerçekleştirilmesidir. Mısır Bilimi adı verilen Firavunlar döneminin ortaya çıkarılması Batının Doğu üzerindeki tahakkümünü artırmıştır. İşgalin siyasi, sosyal ve kültürel sonuçları kısa ve uzun vadede Batı'nın lehine, Doğu'nun aleyhine gelişmiştir.

Tarihi geçmiş yüzyıllar öncesine dayanan oryantal çalışmalar, Napolyon'un Mısır işgali ile oryantalizmin yenilenmiş bir başlangıcı olarak farklı boyut kazanmıştır. Oryantal muhayyile, işgal ürünü olan "Mısır'ın Tasviri" ve "Aşağı ve Yukarı Mısır'da Yolculuk" eserleriyle gerçeğe dönüşmüştür. Napolyon'un atının üzerinde Büyük Gize Sfenksi önünde resmedilmesini, Batı uygarlığının Doğu'yu işgal etmesi olarak okuyabiliriz. Bu noktada

⁸⁷ Ramadân al-Khûlî, "Pour le meilleur et pour le pire' L'expédition de Bonaparte vue d'Égypte", *Égypte/Monde arabe*, (1999), 99-114.

⁸⁸ al-Khûlî, "Pour le meilleur et pour le pire", 107-108.

Napolyon, bir asker olduğu kadar, modern sömürgeci ve kanonik oryantlizmin kurucu lideri, yeni oryantlizmin prototipini çizen yetenekli bir portre izlenimi vermektedir.

Mısır işgali oryantlistlere zengin bir araştırma alanı ortaya çıkarmıştır. İşgalle yeni bir evreye giren ve E. Said'in işaret ettiği "yeni oryantlizm" sözde bilimsel çalışmalarla yeni ve etkileyici bir otoriteye dönüşmüştür. Bu otorite kendine Doğu'yu ve Doğu insanını şekillendirme, yönetme ve yönlendirme misyonu yüklemiştir. Vizyonunu, birbirlerinin fikirlerinden yararlanarak multi disiplinler bir yaklaşım gösteren oryantl çalışmalardan alan bu otorite, kendisini "İlerlemiş Batılı", "Belirleyici etken" seçtiği karşısındaki ise "Şekillendirilmiş, ıslah edilecek unsur" olarak görmektedir. Görevini yapması için ihtiyaç duyduğu "Öteki" yine kendisi tarafından karakterize edilecektir.

Oryantlizmin ötekini şekillendirme noktasındaki başarısı, sömürgecilik için önemli başvuru kaynağı olmuştur. Böylece Ötekini oluşturmanın yolu işgallere ve sömürgecilığe yön vermekle sonuçlanmıştır. Sömürgeleştirme ile üstünlük ve yönlendiricilik sıfatını kendisi için vazgeçilmez ve zorunlu bir unsur olarak görececek olan bu otorite yeni oryantlizmdir.

İşgal sonucu sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasında bir etkileşim kurulmuştur. Oryantlist bilgilerle elde edilen ve işgal ürünü olan sömürgeciliği devam ettiren, sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasında kurulan bu etkileşimi, sömürgeci lehine, sömürgeleştirilen aleyhine geliştiren yine yeni oryantlizmdir.

Oryantlistler işgal sırasında yaptıkları saha çalışmalarında inceleme ve araştırmalar sonucu elde ettikleri bulgularla askeri başarıdan daha fazla başarı elde etmişler, işgal sona erse de onların çalışmaları teorik olarak devam etmiştir. Saha ve teorik çalışmalar yeni işgallere zemin hazırlamıştır. Fransa'nın 1798 Mısır işgalinden sonra 1830'da Cezayir, 1860'ta Suriye ve Lübnan, 1881'de Tunus, 1911'de Fas'ın işgali Mısır işgalinden elde edilen bilgi ve tecrübelerin sonucudur.

Sömürgecileri ve oryantlistleri birbirinden bağımsız görmek mümkün değildir. Sömürgeciler ile oryantlistler ruh ikizleri gibidir. Sömürgeciler haydutlar gibi çiftçilerin elinden tarlalarını gasp ederken oryantlistler de tarla fareleri gibi buradaki ekinleri tahrip etmiş, sömürgecilere farklı arazi sunmuşlardır. Tahrip ettikleri tarlalarda beslenecek ekinleri kalmadığı zaman başka ekili tarlalara yönelmişlerdir.

Oryantlistler, sömürgecinin zihin dünyasının firavunlaşmasına sömürülenin ise köleşmesine varacak bir bilgi ve iletişim ortamını oluşturmuş, aynı zamanda sömürgeleştirilen toplumun geçmiş hafızasını resetleme adına yeni argümanlar geliştirmiştir. Bunlarla bir yandan geçmiş silinirken diğer yandan yeni bir toplum inşası gerçekleştirilmiştir. Bu yeni toplum değerleri; kendileri için hayat felsefesi, yaşamlarında referans kaynağı değil, belirli bir kesimin üzerinde araştırma yapacağı "nesne" haline gelmiştir. Yani toplum tarihinden, kültüründen, değer yargılarından, benliğinden koparılarak, batılı olmayan ama Batı gibi yaşama alışkanlığı kazanacaktır. Ancak bu alışkanlık hiçbir zaman ne Batılıyı ne de Doğuluyu tatmin edecektir.

Değerlendirme / Review	:	Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editör), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelenmiştir. / <i>This article was pre-reviewed by one internal referee (editor) and its content reviewed by two external referees using a double blind review model.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	:	dergi@milelvenihal.org
Benzerlik Taraması / Similarity Check	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / <i>The author declares that there is no conflict of interest.</i>
Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution	:	-
Finansman / Grant Support	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>
Telif Hakkı & Lisans / License	:	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. 12 Cilt. Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye, Tertib-i Cedid, 1309.
- Browne, Haji Abdullah. *Bonaparte in Egypt and the Egyptians of To-day*. Htm: T. Fisher unwin adelphi terrace. Mcmviı, 1907. <https://www.gutenberg.org/files/39971-h/39971-h.htm>
- Bulut, Yücel. *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2004.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Oryantalizm ve Batıda Kur’an ve ve Kur’an İlimleri Üzerine Araştırmalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (1989), 95-136.
- Cole, Juan. *Napoleon’s Egypt: Invading the Middle East*. Palgrave Macmillan, 2007.
- Colla, Elliott. “‘Non, non! Si, si!’: Commemorating the French Occupation of Egypt (1798–1801)”. *MLN* 118/4 (Eylül 2003), 1043-1069. <https://elliott-colla.squarespace.com/s/Colla-Non-non-Si-si.pdf>
- Ghurbâl, Muḥammad Şafiq. *The Beginnings of the Egyptian Question and the Rise of Mehemet Ali: A Study in the Diplomacy of the Napoleonic Era Based on Researches in the British and French Archives*. AMS Press, 1977. <https://doi.org/10.2307/3014828>
- Hosford, Desmond - Wojtkowski, Chong J. *French Orientalism: Culture, Politics, and the Imagined Other*. Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- Hunsdon, Jaimee. *The French Occupation: A Historiographical View*. AUC Knowledge Fountain: American University in Cairo, Master’s Thesis, 2013. <https://fount.aucegypt.edu/etds/880>
- Jabartı, Abd al-Rahmân. *Napoleon in Egypt: Al-Jabartı’s Chronicle of the French Occupation, 1798*. çev. Shmuel Moreh. Markus Wiener Publishers, 2. Basım, 2004.
- Khûlî, Ramadân al-. “Pour le meilleur et pour le pire’ L’expédition de Bonaparte vue d’Égypte”. *Égypte/Monde arabe*, 99-114. <https://doi.org/10.4000/ema.754>
- Mertcan, Hakan. “Oryantalizm - Sömürgecilik İlişkisi: Batılı Fatihlerin Kılıcından Alaaddin’in Lambasına Uzanan ‘Aşk’ın Bitmeyen Kanlı Serüveni”. *Milel ve Nihal* 4/2 (2007), 11-28.
- Mikaberidze, Alexander. “Napoleon’s Middle East Legacy”. *Project Syndicate*. 10 Mart 2020. Erişim 21 Ocak 2025. <https://www.project-syndicate.org/commentary/napoleon-middle-east-legacy-by-alexander-mikaberidze-2020-03>
- Roberts, Andrew. *Napoleon: A Life*. New York: VIKING, 2014.
- Said, Edward. *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- _____. *Şarkiyatçılık - Batı’nın Şark Anlayışları*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları, 2001.
- Soysal, İsmail. *Fransız İbtilali ve Türk- Fransız Diploması Münasebetleri (1789- 1802)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 1999.
- Strathern, Paul. *Napoleon in Egypt*. New York: Bantam Dell, 2007. Strickland, Lloyd. “Leibniz’s Egypt Plan (1671–1672): From Holy War to Ecumenism”. *Intellectual History Review* 26/4 (2016), 461-476.
- Şimşek, Kamuran. “Akka Müdafasında İngilizlerin Rolü”. *İlk Çağlardan Modern Döneme Tarihten İzler*. ed. M. Doğan Karacoşkun - Osman Köse. Berikan Yayınevi, 2018.
- _____. “Tarih-i Cevdet’e Göre Napolyon”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (01 Ocak 2014), 85-93. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34737/384114>
- _____. *Tarih-i Cevdet’e Göre Napolyon ve Mısır Meselesi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yılmaz, Hüseyin - Birgül, Osman Gazi. “Leibniz’s Dilemma of the Ethics of Conquest: The Conflict Between His Just War Ethics and the Egypt Plan”. *Karadeniz Araştırmaları* 21/84 (2024), 1229-1241. <https://doi.org/10.56694/karadearas.1579268>
- Yılmaz, Yasin. “Oryantalizm, Sömürgecilik ve 21. Asra Yansımaları”. *İslami Araştırmalar* 31 (2020), 346-362. <https://avesis.aybu.edu.tr/yayin/c114078f-b1e8-46c9-a8c0-efc6d0a277e1/oryantalizm-somurgecilik-ve-21-asra-yansimalari>